Muhtasar Metin

MİNHÂC

Fıkıh Kâideleri

Riyad Mansur el-Huleyfî

Tercüme:

M. Tarık Ablak

2020

وقف منصور يوسف الخليفي

Giriş

Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Salât ve selâm peygamberlerin sonuncusu olan, el-Emîn sıfatının sahibi Muhammed Mustafa efendimizin, âlinin ve ashabının üzerine olsun.

Fıkıh kaideleri hakkındaki bu eser ilmeye yeni başlayan talebeler için bir giriş metni ve ilimde derinleşmiş kişiler için de bir hatırlatma vesilesi olmayı amaçlamaktadır. Allah kimin için hayır dilerse onu dinde derin anlayış sahibi kılar. Ben de bu eseri kapsayıcı ve özet bir şekilde kaleme alarak onu "Minhâc" olarak isimlendirdim. Allah tealanın niyetimizi halis kılmasını, ecrini ziyade eylemesini ve bu ameli kabul etmesini niyaz ederim.

Fıkıh Kaidelerinin Tanımı

Fıkıh kaideleri iki şekilde tanımlanabilir. Birincisi vasfî, ikincisi kavramsal tanımdır. Vasfî açıdan fıkıh kaideleri iki kelimeden oluşmuş bir lafızdır: Fıkıh ve kaide.

Kaide: Bir şeyin temeli, esası demektir. Istılah olarak kendisiyle ilgili alt meselelere -genelde- uygulanabilen genel geçer tümel önermelerdir.

Fıkıh: Mutlak anlamadır. Istılah olarak amelî hayatta kesbedilen şer'î ahkâmı tafsîlî delilleriyle bilmektir.

Ahkâm: Hükmün çoğuludur. Kelime olarak bir işi başkasına nispet etmektir. Terim olarak vaz'î, haberi ve kazâ'î olarak ef'âl-i mükellefin ile ilgili şer'î hitaptır.

Şer'î hükümler iki kısma ayrılır: Teklîfî ve vaz'î hükümler.

Teklîfî hükümler beş tanedir: vacip, mendub, mübah, mekruh ve haram.

Vaz'î hükümlerde ise şu üçü yaygındır: Sebeb, şart, mani.

Delil dilde "yol gösteren, mürşit" gibi anlamalara gelmektedir. Istılah olarak ise kendisine doğru bir şekilde bakıldığında talep edilen habere ulaştıran şeydir. Ayrıca delili "kendisini bilmekle başka şeyin bilindiği bilgi" olarak tanımlayanlar da olmuştur.

Fıkıh kaidelerinin kavramsal tanımı ise şöyledir: "Kendisiyle ilgili alt meselelere (cüz'iyyâta) uygulanarak bunların ahkâmının anlaşıldığı külli hükümleri bilmektir."

Fıkhi kaide, zâbıt, eşbâh ve'n-nezâir, emsal ve furûk arasındaki farklar nelerdir?

Fıkhi kaide birden çok babı kapsayan külli fıkhi hükümlerdir.

Müteahhirîne göre zâbıt belirli bir fıkhi baba mahsus olan şeydir. Mesela "Her necis haramdır ama bunun tersi geçerli değildir." taharetle babında, "beyyine müdde'înin, yemin inkâr edenin üzerinedir." kazâ (mahkeme) adabı babındaki bir zâbıttır.

Eşbâh ve'n-nezâir ve emsâl ise fer'î yahut müteradif meselelerle ilgili birbirine yakın vasıflardır.

Fıkhi kaidelerdeki füru zâbıtı, suret ve hüküm itibariyle aynı olan şeylerdir.

Furûk konusundaki füru zâbıtı suret olarak aynı olup hükümde farklı olan şeydir.

Fıkhî kaidelerin önemi

Karafi şöyle demektedir: "Bu kaideler fıkıh için önemlidir. Faydası çoktur. Fakih bu kaideleri ne kadar iyi bilirse kıymeti ve şerefi artar. Fıkhının parlaklığı artalar tanınmaya başlar. Fetva vermedeki yöntemi netleşerek işi kolaylaşır. Kim fıkhı kaidelerini iyi bir şekilde kavrarsa cüzi örnekleri ezberlemesine hiç gerek kalmaz. Çünkü bu cüzi örnekleri külli meselelere tatbik eder. Başkalarının tenakuz olarak gördüğü bir hususta bir meselenin iç yüzünü kolaylıkla anlar." (Karafi, el-Furûk, 1/3)

Suyuti de demiştir ki: "Eşbâh ve'n-Nezâir büyük bir sanattır. Fıkhın hakikatine ve derinliğine, kaynaklarına, meselelerine, esrarına onunla erişilir. Fıkhın anlaşılması ve hatırlanması onunladır. Meseleleri çözüp temellendirmek onunla kolaylaşır. Kitaplarda yazmayan meselelerle ilgili hükümler ve tarih boyunca karşılaşılmamış hadiseler bu kaidelerle bilinir. Bu yüzden bazı dostlarımız "Fıkıh nezâiri bilmektir." demişlerdir."[1]

İbn Nüceym de fıkhi kaideleri şöyle açıklar: "Fıkhın hakikatteki usulüdür. Fakih onunla müçtehit derecesine yükselir."[2]

Fıkhi kaideleri delil olarak kullanmak

Bir meselede fıkhi kaidenin yanında senedi ve manasıyla sahih bir nas varsa nas delil olarak kullanılır.

Eğer bir nas yoksa istikra (tümdengelim) metoduyla fıkhi kaide kullanılır. Zira burada zann-ı racih vardır ve kıyas hakkındaki genel deliller söz konusudur.

Bu ikisinin de olmadığı durumlarda mesele fer'i bir hüküm olarak ele alınır.

1- el-Eşbâh ve'n-Nezâir, s. 6.
2- İbn Nüceym, el-Eşbâh ve'n-Nezâir, s.6.

Fıkıh Kaidelerinin Fıkıh ve Usul-i Fıkıh İle Münasebeti

Fıkıh, fer'î meseleleri tafsîlî delilleri ile bilmektir. Fıkıh usulü ise genel fıkıh delillerini bilmektir. Fıkıh kaideleri ise fer'î meselelerin külli hükümlerini bilmektir.

Fıkıh kaideleri fıkıhtan ve usul-i fıkıhtan daha özeldir. "İlimlerin on başlığı"nın çoğu açısından bu ikisi birbirinden farklıdır.[3]

Fıkhi kaidelerin istimdadı fürû'-i fıkıh ve tafsîlî delilleridir. Ve fıkhi kaideler ef'âl-i mükellefine taalluk eder yani ef'âl-i mükellefin ile ilgilidir.

Fıkıh Kaideleri İlminin Vâzı'ı (Koyucusu)

Fıkıh kaidelerinin bir kısmı şer'î naslarda ya aynen ya da mana itibariyle zikredilmiş, sahabe bunları telakki etmiş, anlamış ve henüz yazıya geçirilmeden bunlarla amel etmişlerdir. Yani İslami ilimlerin yazıya geçirilmeden önce de uygulama itibariyle mevcut olduğunu görmekteyiz.

Fıkhi kaideleri ilk defa toplayan kişinin Ebu Tahir ed-Debbâs olduğunu bilmekteyiz. Kendisi Hanefi mezhebini on yedi kaide ile özetlemiştir. Sonra Kerhî usul eseriyle bu kaideleri ilk defa tasnif eden musanniftir. Bu eserde kırk kadar kaide zikretmiştir.

3- Klasik ilimler açısından her ilmin kendisiyle tanımlandığı on mebde'/ prensip / başlık vardır. Bu on prensip şunlardır: (İlgili) ilmin tanımı, konusu, semeresi, fazileti, nisbeti, vâzı'ı, ismi, istimdadı, şer'î hükmü ve meselesidir.

Fıkıh Kaidelerini Öğrenmenin Hükmü

Fıkıh kaidelerini öğrenmek farz-ı kifayedir. Eğer toplum içerisindeki bir grup bu farzı yerine getirirse diğerlerinin üzerindeki sorumluluk kalkar. Aksi taktirde bütün toplum günaha girmiş olur.

Fıkıh Kaidelerinin Tasnifi

Fıkıh kaideleri öncelik açısından asli ve fer'î olmak üzere ikiye ayrılır.

Asli kaideler: Kendisinden daha üst bir kaide ile açıklanamayan kaidelerdir. Bu kaideler beş tanedir.

Fer'î kaideler: Asli kaidelerden türeyen, kendisinden daha üst kaidelerle açıklanan kaidelerdir.

Kapsam açısından bakıldığında bazı kaideler geniş kapsamlı, bazıları orta kapsamlı ve bazıları da dar kapsamlıdır.

Geçerlilik açısından bazı kaideler bütün mezheplerde, bazıları tek bir mezhepte kabul görürken bazı kaideler ihtilaflıdır.

Beş Büyük Külli Kaide

1. Bir işten maksad ne ise hüküm ona göredir. (Mecelle, 2)
2. Şekk ile yakîn zail olmaz. (Mecelle, 4)[4]
3. Meşakkat teysiri celbeder. (Mecelle, 17)
4. Zarar izale olunur. (Mecelle, 20)
5. Âdet muhakkemdir. (Mecelle, 36)

4-[Yazarın ele aldığı kaideler arasında Mecelle'de geçenler parantez içerisinde Mecelle'deki numaralarıyla gösterilmiştir.]

Birinci Külli Kaide: Bir işten maksad ne ise hüküm ona göredir.

Bu kaidenin aslı hem Buhari hem de Müslim'de geçen "Ameller niyetlere göredir." (Buhari, no: 1; Müslim, no: 1907) hadis-i şerifidir.

İmam Şafii "Bu hadis yetmiş farklı konuda delil olarak kullanılabilir." demiştir (Suyuti, 9).

Alimler bu hadisi İslam'ın temellerinden biri olarak saymışlar ve bütün hükümleri bu hadisle irtibatlandırmışlardır.

Kelime manası olarak niyet, kalbin bir şeye niyet ve kastetmesidir. Terim olarak ise kulun bir fiili işlerken veya terk ederken ibadete niyet etmesidir. Niyet, herhangi bir işin ibadet olup olmadığını belirler. Niyetin ibadetin bir rüknü mü, şartı mı olduğu konusu ise lafzi bir tartışmadır.

Niyetin dört şartı vardır. Müslüman olmak, temyiz çağına ulaşmak, niyet edilen şeyi bilmek ve niyeti geçersiz kılacak bir şeyin bulunmaması.

İhlas, niyetin kabul şartıdır ve niyetin yeri kalptir. Niyetin dil ile söylenmesi şart değildir. Niyetin kalpten geçirmeksizin sadece dil ile söylenmesi yeterli olmaz.

Asıl olan niyetin amel ile aynı anda yapılmasıdır. Niyetin daha önce yapılması da mümkündür.

Buna bağlı alt kaideler:

Ukudda itibar makasıd ve meâniyedir, elfaz ve mebâniye değildir. (Mecelle, 3)

Örnek: Birisi satış esnasında "Hibe ettim." lafzını kullandıysa onu hibe etmemiş, satmıştır.

2- Kim ki bir şeyi vaktinden evvel istical eyler ise mahrumiyetiyle muateb olur. (Mecelle, 99)

Örnek: Kendisine miras bırakacak kişiyi öldüren kişi mirastan pay alamaz.

3- Vesilelerin hükmü maksadına göredir. Karşılığı bu maksada tabidir.

Örnek: Yolculuğun hükmü kastedilen şeye göre değişir. Amaç güzel ise dini karşılığı güzel, amaç kötüyse karşılığı da kötüdür.

İbn Sa'di şöyle demiştir: "Bu kaide en kapsamlı, en faydalı kaidelerden biridir. Dinin belki de dörtte biri bu kaidenin kapsamına girer." (İbn Sa'di, s. 31)

4- Makasıdda kabul edilmeyen şeyler vesâilde kabul edilebilir.

Örnek: Nişanlanacağı kişinin yüzüne bakmak.

5- İki şeyin cinsi ve maksadı birbirinin aynıysa bunlar birleşir.

Örnek: Tek bir yıkanmada hem gusül hem temizlenme maksatlarının birleşmesi.

İkinci Büyük Kaide: Şekk ile yakîn zail olmaz.

Bu kaidenin kaynağı şu hadis-i şeriftir: "Şüpheyi ortadan kaldırsın ve emin olduğu şeye (hükmü) bina etsin." (Müslim, Mesâcid, no: 889. Lafzı müttefakun aleyhtir. Bkz: İbn Nüceym, s. 6)

Nevevi şöyle demiştir: Bu hadis İslam'ın esaslarından biri ve fıkhın büyük kaidelerinden biridir. Her şeyin hükmünün aksi yönde bir delil bulunmadığı sürece bulunduğu hâl üzere kalması gererektiğini ifade eder. Bu konudaki şüpheye bakılmaz." (İbn Nüceym, s. 6)

Suyuti ise şöyle der: "Bil ki bu kaide fıkıhtaki bütün bablara girer. Bu kaideye göre uygulanan meseleler fıkhın dörtte üçünden fazladır." (İbn Nüceym, s. 6)

İdrakin beş mertebesi vardır: İlim, zan, şek, vehim, cehalet.

İlim, vakıaya tam mutabakat konusundaki kesin itikattır. Yakîn bunun eş anlamlısıdır. Marifet kelimesi bu manayı karşılamaz.

Zan, iki ihtimalden hangisinin daha kuvvetli olduğunu bilmektir.

Şek, iki ihtimalin arasında tercih yapamamaktır.

Vehim, iki ihtimal arasından zayıf olana meyletmektir.

Cehalet ise vakıanın tam zıddını gerçek olarak kabul etmektir. Kişi eğer bu görüşünün doğru olduğunu düşünüyorsa buna cehl-i mürekkep (yani katmerli cehalet) denir. Cehalet, ilmin bulunmayışıdır.

Buna bağlı alt kaideler:

1- Bir şeyin bulunduğu hal üzere kalması asıldır. (Mecelle, no: 5)

Örnek: Kişi abdest aldığından emin ise ama bozduğu konusunda şüphe ediyorsa abdestlidir. Eğer abdesti bozduğundan eminse ve abdest aldığı konusunda şüphe ediyorsa bu kişi abdestsizdir.

2- Berâet-i zimmet asıldır. (Mecelle, no: 8)

Örnek: Bir kişi düşmanlık etmekle suçlanıyorsa ve bunu ispatlayan bir delil yoksa o kişi masumdur.

3- Sıfat-ı ârızada aslolan ademdir. (Mecelle, no: 9)

Örnek: Mudârebe ortaklığında parayı işleten kişinin kâr edilmediğine dair beyanı esastır.

4- Bir emr-i hâdisin akreb-i evkatına izafeti asıldır. (Mecelle, no: 11)

5- Yakîn ile sâbit olan şey ancak yakîn ile ortadan kalkar.

Kişi eşini boşayıp boşamadığından şüphe ederse emin olunmadığı sürece boşanmanın gerçekleşmediğine hükmedilir.

6- Adet ve muamelelerde aslolan sıhhat ve mübahlıktır. Aynlarda da sıhhat, mübahlık ve taharet asıldır.

Örnek: Sular. Sular mübah, sahih ve tahirdir. İbadetler konusunda ise tam tersi geçerlidir. Yani ibadetlerde esas olan, tahrimdir. İbadetlerde yenilik çıkartılamaz. Yenilik çıkarmak bid'attır.

7- Beş zarurete (zarûriyyât-ı hamse) karşı yapılan her şeyde aslolan haramlıktır.

Bütün ilahi dinler zarûriyyât-ı hamse olarak bilinen şu beş başlığı muhafaza etmek için insanlığa bahşedilmiştir :din ,nefis ,akıl ,mal ,ırz.

8- Şüpheler had cezalarını iptal eder ama ta'zîr cezalarını kaldırmaz.

Bu kaidenin kaynağı, Abdullah b. Mesud'dan (r.a.) mevkuf olarak gelen şu rivayettir: "Had cezalarını şüphe bulunması durumunda engelleyiniz." Bunun mana itibariyle sıhhati konusunda icma vardır.

9- Sakite bir söz isnat olunmaz, lakin ma'rız-ı hâcette sükût beyandır. (Mecelle, no: 67)

Örnek:Bir kıza "evlenmeyi kabul ediyor musun" diye sorulduğunda susması, kabul ettiği anlamına gelir.

10- Tasrih mukabelesinde delâlete itibar yoktur. (Mecelle, no, 13)

Örnek:Bir malı vakfeden kişi vakfiyesinde bir şart zikretmişse artık vakıfların o dönemdeki örf ve uygulamaları dikkate alınmaz.

11- Hatası zahir olan zanna itibar yoktur. (Mecelle, no: 72)

Örnek:Bir kişi başka birine borcu olduğunu iddia etse ve sonra bu iddiasının yanlış olduğu anlaşılsa bu kişinin borçlu olmadığına hükmedilir.

12- Senede müstenid olan ihtimal ile hüccet yoktur. (Mecelle, no: 73)

Örnek:Ölüm döşeğinde olan kişi varislerinden birine borcu olduğunu ikrar etse bu özünde sahih bir tasarruftur .Ama diğer varislerini mirastan mahrum etme töhmeti söz konusu olduğu için bu ikrara itibar edilmez.

13- Burhan ile sabit olan şey ıyanen sabit gibidir. (Mecelle, no: 75)

Yani apaçık bir delille sabit olan şey gözle görülmüş kadar sabit kabul edilir.

14- Âdeten mümteni olan şey hakikaten mümteni gibidir. (Mecelle, no: 38)

Üçüncü Büyük Kaide: Meşakkat teysiri celbeder.

Bu kaidenin aslı "O dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi." (Hac, 78) ayetidir.

Meşakkat, bir yükümlülükteki zor durum manasına gelir. Teysir ise tahfif (hafifletme) ve teshil (kolaylaştırma) demektir. Tahfifin sebepleri ve türleri vardır. Tahfifin yedi sebebi vardır: sefer, hastalık, zorlama, unutma, cehalet, zorluk, umum-i belvâ ve eksiklik. Tahfifin yedi türü ve örnekleri şunlardır:

İskât (ortadan kaldırma, düşürme): Hayızlı kadının namazının düşmesi.

Tenkîs (eksiltme): Yolculukta namazın kısalması.

İbdal (değiştirme): Su bulunamadığında teyemmüm yaparak toprakla abdest almak.

Takdim ve tehir (sırayı değiştirme): Yolculukta namazı cem ederek kılmak

Terhis (izin verme): Uyuz hastalığında erkeklerin ipek giymesinin caiz olması.

Tağyir (şeklini değiştirme): Korku namazında namazın şeklinin değişmesi.

Ruhsatlar durumuna göre vacip, mendup, mübah, mekruh veya haram olabilir.

Buna bağlı alt kaideler:

1- Zaruretler memnu olan şeyleri mübah kılar. (Mecelle, no: 21)

Örnek: Tehdit altında küfür sözleri söyleyen kişinin dinden çıkmaması. Bu kaidenin kaynağı şu ayet-i kerimedir: "Allah, yemek

zorunda kaldıklarınız dışında size neleri haram kıldığını tek tek açıklamıştır.” (En’am 119) Aynı şekilde hâcet de mekruh olan şeyleri mübah kılar.

2- Zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunur. (Mecelle, no: 22)

Örnek: Susuzluktan ölmek üzere olan kişinin sadece ölmeyecek kadar şarap içebilmesi.

3- Iztırar gayrin hakkını iptal etmez. (Mecelle, no: 33)

Örnek:Kişi ölmemek için başkasına ait olan bir şeyi yese bunu tazmin etmek yani parasını vermek zorundadır.

4- Hacet umumî olsun hususî olsun zaruret menzilesine tenzil kılınır. (Mecelle, no: 32)

Örnek:Kira akdinin caiz oluşu.

Maslahatlar üç kısımdır: Zarûri, hâcî ve tahsînî. Bu üçü dışındaki her şey gereksizdir.

5- Acziyet durumunda vacip yoktur.

Örnek:Gücü yetmeyen kişinin oruç tutmaması.

6- Vesâil açısından haram kabul edilen şeyler hacet durumunda mübah hâle gelir.

Örnek:Ağaçtaki meyvenin satışı (Bey’ü’l-arâyâ)

7- Bir konuda zorluk bulunması kolay olanı gerçekleştirme vazifesini ortadan kaldırmaz.

Örnek:Namazda yeterli elbise yoksa avretin mümkün olduğu kadar örtülmesi.Bu kaidenin kaynağı şu hadis-i şeriftir: “Size bir şey emrettiğimde onun yapabildiğiniz kadarını yapın.” (Müslim, 1337).

8- Mükellef, haram olmadığı sürece iki iş arasında en kolayını seçer.

Bu kaidenin kaynağı şu hadis-i şeriftir: "Rasulullah (s.a.v.) iki şey arasında kaldığı zaman günah olmadığı sürece en kolayını yapardı." (Ebu Davud, 4785)

9- Asıl olanı elde etme ihtimali yoksa alternatifi onun yerine geçer ve aynı hükmü alır.

Örnek:teyemmüm.

10- Özür durumunda caiz olan şey özür ortadan kalkınca zail olur.

Örnek:Suyu görünce teyemmümün bozulması.

11- Allah'a isyan edilen durumlarda ruhsatlar ortadan kalkar.

Bunun tersi de geçerlidir .Örnek :Günah işlemek için sefere çıkan kişi namazlarını kısaltarak kılamaz.

12- Ecir işin zorluğu kadar değil, elde edilen fayda kadardır.

Bu kaidenin kaynağı Hz. Aişe'den rivayet edilen şu hadis-i şeriftir: "Ecrin, yorgunluğun kadardır." (Buhari, 1787; Müslim, 2-877)

Bir amelde asıl amaç meşakkat değildir. Ama bir işteki meşakkat arttığı sürece ecri de artar. İslam'ın kastı faydanın artmasıdır. Meşakkat de buna tabidir.

İbn Teymiye şöyle demiştir: "Amellerin en hayırlısı en ihlasla yapılanı ve sahibine en çok fayda getirenidir. Bu fayda bazen iki işin daha kolay olanında, bazen zor olanındadır. En zor olanı hep en faziletli olacak değildir. Ve her kolay iş de daha az faziletli değildir. Şeriat bize bir şey emrettiğinde insanlara zahmet olsun diye değil, bu işte bulunan bir faydadan dolayı onu emreder." (İbn Teymiye, 22/313. Ayrıca bkz: 25/281)

Dördüncü Büyük Kaide: Zarar izale olunur.

Bu kaidenin kaynağı şu hadis-i şeriftir: "Zarar ve zarara zararla karşılık vermek yoktur."[5]

Ebu Davud "Fıkıh beş hadis etrafında dönüyor." Dedikten sonra bu hadis-i şerifi zikretmiştir.[6]

İbn Neccar da şöyle der: "Bu kaideden sınırsız fıkıh kaidesi çıkar. Bu kaide belki de fıkhın yarısını kapsar. Çünkü dinî hükümler ya maslahatın celbi yahut da zararın def'i içindir. Beş zaruriyyâtın korunması bu kaidenin altına girer."

Zarar konusunda asıl olan hiç zarar vermemektir. Birisine zarar vermek mutlak surette haramdır. Zarar veren ilk taraf olmak da zarara zararla karşılık vermek de haramdır. Umumi olsun hususi olsun, kişinin kendisine olsun başkasına olsun zarar vermek yasaktır. Yalnızca had gibi, tazir gibi, kısas gibi İslam'ın belirlediği meşru gerekçeler bulunursa o zaman istisnadır.

Buna bağlı alt kaideler:

1- Zararlı olan şeylerde aslolan haramlık, faydalı olan şeylerde mübahlıktır.

2- Zarar, benzer bir zararla izale edilemez.

5- Bu hadis-i şerifi Malik, Ahmed b. Hanbel, İbn Mace, Dârekutnî, Hâkim ve diğerleri Mürsel olarak rivayet etmiştir. Nevevi bu hadisin hasen olduğunu söyler. Ebu Amr b. Salah da şöyle demiştir: "Bu hadisi Darekutni birçok vecihle rivayet etmiştir. Bu vecihler bir araya getirildiğinde hadis-i şerifi güçlendirir ve hasen kılar. Birçok ilim ehli bu hadisi kabul etmişler ve delil olarak kullanmışlardır. Ebu Davud da bu hadisin fıkıhta çok kullanılmasının zayıf olmadığına bir işaret olduğunu söyler." (İbn Receb, s. 287)

6- Bu beş hadis: "Ameller niyetlere göredir.", "Helaller bellidir, haramlar bellidir.", "Zarar ve zarara zararla karşılık vermek yoktur.", "Size yasakladığım şeylerden kaçının." ve "Kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi kişinin Müslümanlığının güzelliğindendir.". Bkz.: Suyuti, s.9)

3- Zarar bi-kaderi'l-imkân izale olunur. (Mecelle, no: 31)

4- Zarar kadim olmaz (Mecelle, no: 7). Kadim olma hüccetiyle zarara izin verilemez, izalesi lazımdır.

5- İki fesad tearuz ettikte ahaffi irtikâp ile azamının çaresine bakılır. (Mecelle, no: 28)

Örnek: Düşman askeri Müslüman'ı esir alıp zırh olarak önüne geçirirse ok atmak caiz midir?

Beşinci Büyük Kaide: Âdet muhakkemdir.

Bu kaidenin kaynağı "Sen af yolunu tut, iyiliği emret." (Araf 199) ayet-i kerimesi ve "Müslümanların güzel gördüğü şey Allah kadında da güzel, kötü gördüğü şey Allah kadında da kötüdür."[7] hadis-i şerifidir.

Âdet, kelime olarak bir şeyin dönüp dönüp tekrar etmesi, alışkanlık haline gelmesi anlamına gelir. Örf kelimesinin eş anlamlısıdır. Örf kelimesinin manasının daha hususi olduğunu söyleyenler olmuşsa da bu lafzi bir tartışmadan ibarettir.

Muhakkem ise "tahkim" yani bir şeyi hakem kılma manasına gelir. Bu kaide örf ve adetin fıkıh usulünde delil olarak kullanılabileceği anlamını taşır.

İbn Nüceym şöyle der: "Birçok meselede örf ve âdet dikkate alınır. Öyle ki o da bir kaynak kılınmıştır." (İbn Nüceym, s. 37)

Hakikatler şu üç manaya uyar: Şer'î, lugavî ve örfi. Bunlar arasında bir çatışma olduğunda önce şer'î olan, sonra lugavî olan, sonra da örfî olan tercih edilir.

İslam'da hakkında nas varid olan bir hususta zâbıtlara bakılır. Örneğin, namaz ve zekât. Bu yoksa lügate bakılır, sakal konusunda olduğu gibi. O da yoksa zırh, sefer ve kabz örneğinde olduğu gibi örf dikkate alınır.

Buna bağlı alt kaideler:

1- Nasın istimali bir hüccettir ki anınla amel vacip olur. (Mecelle, no: 37)

Yani insanların kullanışı amel edilmesi gereken bir hüccettir.

7-Hâkim ve Zehebi Abdullah b. Mesud'dan mevkuf olarak rivayet edilen bu hadis-i şerifin sahih bir isnatla geldiğini söylerler. Alâ'î: "Hadis kitaplarında onu merfû olarak bulamadım. Çokça aradığım hâlde zayıf senetle geldiğini de görmedim. Bu, Abdullah b. Mesud'un mevkuf sözüdür." (İbn Nüceym, s. 37; Suyuti, s. 89, Acluni, 2/245)

Örnek: İnsanların kullandığı lafızların örfe göre değişmesi. Mesela talakta, nikâhta kullanılan lafızlar farklı toplumlarda farklılık gösterebilir.

2- Adet süreklilik arz ederse dikkate alınır, değişken olduğunda dikkate alınmaz.

3- İtibar galib-i şayiadır, nadire değildir. (Mecelle, no: 42)

Yani galip ve mevcut bulunan örfe riayet edilir, nadir ve sonradan gerçekleşene değil.

4- Âdetin delâletiyle mana-i hakiki terk olunur. (Mecelle, no: 40)

Örnek: İnsanların hakiki manasını terk edip mecazi manasıyla kullanmaya başladıkları kelimelerin mecazi manaları esastır. Mesela kelime olarak "dâbbe" kelimesi ayağı olup yere basan her hayvanı kapsarken halk dilinde sadece dört ayaklı hayvanlar için kullanılmıştır.

5- Mükâtebe muhataba gibidir. (Mecelle, no: 69)

Yani yazıyla beyan sözlü beyan gibidir.

6- Dilsizin işaret-i mahudesi lisan ile beyan gibidir. (Mecelle, no: 70)

Yani dilsizin işaretle yaptığı izah diliyle yaptığı beyan gibidir.

7- Örfen maruf olan şey şart kılınmış gibidir. (Mecelle, no: 43)

Örnek: Herhangi bir akitte geçen dinar, o beldenin örfüne göre hesaplanır.

8- Örf ile tayin nas ile tayin gibidir. (Mecelle, no: 45)

Örnek: Yemin kefaretinde miskinin doyurulması veya giydirilmesinin ölçütünün örfe göre belirlenmesi.

9- Ezmanın tagayyuru ile ahkâmın tagayyuru inkâr olunamaz. (Mecelle, no: 39)

Örnek: Bir müçtehidin veya müftünün verdiği hükmün ortaya çıkan delillere göre değişebilmesi.

Karafi şöyle demiştir: "Bu kanun, adetlerle ilgili bütün hükümlerle ilgilidir. Bu, alimlerin ihtilaf etmedikleri, icma ettikleri hususların tahkikidir. Bu kanuna binaen fetvalar bulundukları dönemin özelliklerine göre verirler. Hangi örf değişmişse sen de bunu gözet. Ne kadarı ortadan kalkmışsa den de onun hükmünü ortadan kaldır. Ömrün boyunca kitaplarda yazılı olan şeylerde sıkışıp kalma. Başka beldeden bir yabancı gelip de senden fetva isterse onu kendi beldenin örfüne uydurmaya çalışma. Ona kendi beldesinin örfünü sor ve fetvanı ona göre ver, kendi kitaplarında yazanlara, kendi beldenin örfüne göre değil. Apaçık hakikat budur. Sadece nakledilenlerde donup kalmak dinde dalalete, ulema ve selefin makasıdından bî-haber kalmaya sebep olur." (Karafi, 1/177-178)

Külli Kaideler

Vücutta bir şeye tâbi olan hükümde dahi ona tâbî olur. (Mecelle, no: 47)

Kaidenin Arapçadan doğrudan çevirisi "Tabi tabidir." şeklindedir. Mecelle'de bu kaide açıklamasıyla birlikte tercüme edilmiştir. Aynı yapıda, tek bir bünyede olan şeylerin hükümlerinin de aynı olduğunu ifade eder.

Buna bağlı alt kaideler:

1- Tâbi olan şeye ayrıca hüküm verilemez. (Mecelle, no: 48) Ve tâbîye ayrıca hüküm verilemez ve birinin ortadan kalkmasıyla diğerinin hükmü de ortadan kalkar.

Örnek :Müvekkilin ölümüyle vekâletin de düşmesi.

2- Asıl sabit olmadığı halde fer'in sabit olduğu vardır. (Mecelle, no:81)

Bir erkek hanımının muhâlea ile kendisinden ayrıldığını iddia etse kadın bâin talakla boşanmış olur ve para talep edemez.

3- Sâkıt olan şey avdet etmez. (Mecelle, no: 51)

Varisler babalarının mirasın üçte birinden fazla olan vasiyetini kabul ve ikrar ederlerse sonra bundan dönemezler.

4- Bir şeye malik olan kimse anın zaruriyatından olan şeye de malik olur. (Mecelle, no: 49)

Örnek: bir kilidi satın alan kişi onu açan anahtara da sahip olur.

5- Tek başına sabit olmayan bir şey, başka bir şeye tabi olarak sabit olabilir.

Örnek: Hamile bir devenin karnındaki yavruyla birlikte satılması. Aynı manada şu kaide de vardır: "Bizzat tecviz olunmayan şey bi't-tab' tecviz olunabilir.". (Mecelle, no: 54) Yani tek başına kabul edilemeyecek bir şey başka bir şeye tabi olarak kabul edilebilir.

6- Bir şeyin haremi, o şeyin hükmünü alır.

Bir şeyin haremi, o şeyin etrafındaki haklar, ekler ve levâzımâttır.

7- Bir şeye rıza, ondan doğacak sonuçlara da rıza göstermektir.

8- Çoğunlukta geçerli olan durum hep geçerliymiş gibi kabul edilir.

Şu kaide de aynı manadadır: , yani, galip ve daha umumi olan (durum, husus) tercih edilir.

9- Sebeplerde ihtilaf aynlarda ihtilaf gibidir.

Bu kaidenin aslı şu hadis-i şeriftir: "Bu Berîre için sadaka, bizim için hediyedir!" (Müttefekün Aleyh, Buhari, no: 2578; Müslim, no: 1075)

10- Cevaz-i şer'î zamâna (daman) münafi olur. (Mecelle, no: 91)

Örnek: Bir kişi kendi arazisinde bir kuyu açsa, bu kuyuya başkasına ait bir hayvan düşüp ölse onun bedelini ödemez.

11- Bir şeyin nef'i zamanı mukabelesindedir. (Mecelle, no: 85)

Bu kaidenin aslı Hz. Aişe'den rivayet edilen şu hadis-i şeriftir: "Malın istifadesi muhayyerlik müddeti boyunca alıcıya aittir. Çünkü alıcı telef durumunda zararı karşılar." (Ebu Davud, no: 779; Tirmizi, no: 1285; Nesâî, no: 4502; İbn Mace, no: 2242).

Zerkeşi bu hadis-i şerif hakkında şöyle der: "Bu sahih bir hadistir

ve manası şudur: Bir müşterinin üzerine almış olduğu mal, menfaat veya gayrimenkulün başına bir şey geldiğinde bunun zararını müşteri çeker. Çünkü daman onun üzerinedir. Telef esnasında maldan istifade eden de odur. Kişinin kârı, yüklendiği mesuliyet ölçüsündedir." (Zerkeşî, 2/119)

12- Mazarrat menfaat mukabelesindedir. (Mecelle, no: 87)

Örnek: Rehin olarak bırakılmış malın masraflarını, o maldan istifade eden kişi karşılar.

13- Her el, aldığını teslim edinceye kadar sorumludur.

Bu madde, hadis-i şerif metninden doğrudan alınmıştır (Ebu Davud, no: 3561; Tirmizi, no: 1266; İbn Mace, no: 2400).

14- Kefil, sorumludur.

Sünen'de bu lafızla geçen hadis-i şerif de yukarıdaki kaideyle aynı manaya gelmektedir.

15- Bir fiilin hükmü failine muzaf kılınır ve mücbir olmadıkça âmirine muzaf kılınmaz. (Mecelle, no: 89)

16- Zulüm ile harcanan çaba kişiye bir hak kazandırmaz.

17- Bu kaidenin aslı Buhari'de aynı metinle zikredilen bir hadis-i şeriftir. "Zulüm zalime hakkını kazandırmaz." manasına gelmektedir.

Kelâmın imali ihmalinden evlâdır. (Mecelle, no: 60)

Yani bir sözün daha geniş bir kapsamda değerlendirilerek uygulanması geçersiz kılınmasından evladır.

Örnek :Bir kişi çocukları için vakıf tesis etse torunları da bu vakıftan istifade etmeye devam eder.

Buna bağlı alt kaideler:

1- Kelâmda aslolan mana-yı hakikidir. (Mecelle, no: 12)

Örnek :Gerçekleşmemiş bir cinayeti ikrar etmek.

2- Mâna-i hakiki mütaazzir oldukta mecaza gidilir (Mecelle, no: 61)

Hakikat: bir sözün konuşma esnasında ifade ettiği ilk anlamdır.

Mecaz: Bir sözün dolaylı olarak ifade ettiği anlamdır.

3- Bir kelâmın imali mümkün olmaz ise ihmal olunur. (Mecelle, no: 62)

4- Beyyine hüccet-i müteaddiye ve ikrar hüccet-i kasıradır. (Mecelle, no: 78)

Örnek: Bir kişi "İki kişi filancaya borcumuz var." dese kendi borcu sabit olur, diğerininki olmaz.

5- İkrar, reddetmekle iptal olunamaz.

6- Mütecezzi olmayan bir şeyin bazını zikretmek küllünü zikretmek gibidir. (Mecelle, no: 63)

Örnek :Eşine" Seni yarım talakla boşadım ".diyen kişi eşini tek bir talakla boşamıştır .Çünkü talak bölünemez.

7- Hazırdaki vasıf lâğv ve gaibdeki vasıf muteberdir. (Mecelle, no: 65)

Örnek :Selem ve ıstısnâ'da satışın sıfatları.

8- Sual cevapta iade olunmuş addolunur. (Mecelle, no: 66)

Örnek :Bir kişiye "şu işi yaptın mı?" diye sorulduğunda "evet" derse ikrar ettiği şeyi yapmış olarak kabul edilir.

9- Tesis, tekidden evlâdır.

10- Mutlak ıtlakı üzere cari olur, eğer nassan yahut delâleten takyit delili bulunmazsa. (Mecelle, no: 64)

11- İki delil birbirine ters düşerse ikisi arasında mümkünse cem, değilse tercih yapılır. Bu da mümkün olmazsa tavakkuf edilir.

Meşgul olan şey tekrar meşgul edilemez.

Örnek: Rehin bırakılan bir malın vakfedilmesi veya vakfedilmiş bir malın rehin bırakılması mümkün değildir.

Arkadaşına öncelik vermek Allah'a yaklaştıracak işlerde mekruh, diğer işlerde menduptur.

Örnek :Cemaatle namaza durulacakken ön safta sadece tek bir kişilik yer varsa faziletli olan ön safı arkadaşına bırakmak mekruhtur.

Maslahat ve Mefsedetle İlgili Kaideler

- Def'i mefasid celb-i menafiden evlâdır. (Mecelle, no: 30)
- İki maslahat arasında kalınırsa bakılır, eğer biri daha kuvvetliyse o tercih edilir, eşitlik durumunda ise kişi muhayyerdir..
- İki fesad tearuz ettikte ahaffı irtikâp ile a'zamının çaresine bakılır. (Mecelle, no: 28)
- Raiye yani tebaa üzerine tasarruf maslahata menuttur. (Mecelle, no:58)

Örnek:Vekilin, velinin, nâzırın, vasinin tasarrufları.

Helal ve Haramla İlgili Kaideler

- Bir işte helal ve haram vasfı birleştiğinde haram galip gelir.

Yani tamamı haram olarak kabul edilir.

- Mâni ve muktazi tearuz ettikte mâni takdim olunur. (Mecelle, no: 46)
- Alınması memnu olan şeyin vermesi dahi memnudur. (Mecelle, no: 34)

Örnek: Şarabın alınması da verilmesi de bir yerde saklanması da haramdır.

- Malının çoğu haram olan kişiyle mali muamelede bulunmak mekruhtur. Haram olduğunu söyleyenler de vardır. Ama eğer belirli bir kısmının helal olduğu biliniyorsa bu istisnadır.

İçtihatla İlgili Kaideler

- Mevrid-i nassta içtihada mesağ yoktur. (Mecelle, no: 14)
- Her müçtehit gerekli durumlarda yaptığı içtihattan ecir alır.
- İçtihat ile içtihat nakzolunmaz. (Mecelle, no: 16)
- İctihadi konularda inkâr[8] yoktur.

Yani insanların farklı içtihatlara dayanan hareketlerine itiraz edilmez.

- Hilaftan kurtulmak müstehaptır.

Burada yeterli olacağını düşündüğüm birçok külli kaideyi zikrettim. Metnin uzamaması için buraya alamadığım kaideler de vardır. Fıkhi zabıtlar ise fıkhî bablara dağılmış haldedir. Bu maddeleri tek tek saymak bu özet çalışmanın maksadına aykırı olacağından dolayı daha tafsilatlı çalışmalar ehline havale edilmiştir.

Vallahu a'lemu bi's-savâb.

Ve sallâllâhu alâ Muhammedin ve âlihî ve sahbihî ve sellim teslîmen kesîrâ.

Minhac metninin tasnifi Allah'ın fazl, tevfik ve ihsanıyla tamamlanmıştır.

1420 Muharem Ayı Cuma Günü

Allah'ın rahmetini ümid eden aciz kul

Riyad b.Mansur el-Huleyfî

8- Burada inkâr sert tepki vermek, karşı çıkmak manası taşımaktadır.

Muhtasar Metin

MİNHÂC

Fıkıh Kâideleri

Riyad Mansur el-Huleyfî

E-mail: dreyadhalkhulaifi@gmail.com

dralkhulaifi.com